

Список використаних джерел

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского. – М.: Изд-во лит. на иностр. языках, 1959. – 352 с.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
3. Бабенко Л. Г. Русская эмотивная лексика как функциональная система: дисс. ... доктора филол. наук. – Свердловск, 1990. – 611 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: Близько 170000 сл. та словосполучень / Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.
5. Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык. Лексика (курс лекций): учеб. пособ. для высш. учеб. заведений. – М.: МГУ, 1954. – 204 с.
6. Парсиева Л. К. Система междометия в общей парадигме языка (на материале осетинского и русского языков): автореф. дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.20. – Владикавказ, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-309840.html>.
7. Шаховский В. И. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации // Филологические науки. – 1998. – № 2. – С. 59–65.

Р. М. Мельникова

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ОРФОГРАФІЇ

Лінгводидактичні основи вивчення української мови в школах з російською мовою навчання слугують теоретичними засадами, які повинні розкрити вихідні положення, дидактичні принципи, необхідні для обґрунтування змісту та структури навчання, шляхів представлення матеріалу, визначення співвідношення теорії й практики в курсі української мови, побудови системи вправ, спрямованої на підвищення орфографічної грамотності школярів.

Лінгвістичне обґрунтування становить одну з теоретичних основ.

Потребу оволодіння орфографією розуміли здавна, проте в історії розвитку методичної думки не було єдиних поглядів на методику її навчання. І у вітчизняній, і в зарубіжній методиці та педагогіці по-різному визначали й оцінювали основні фактори, що забезпечують успішне опанування орфографічними навичками. Одні вчені вважали, що орфографію слід вивчати на основі граматики, що свідоме знання правил забезпечує міцне формування навичок грамотного письма. Інші, поділяючи антиграматичні погляди, вважали, що правописні правила не відіграють великої ролі, а основним у засвоєнні орфографії є зорове сприйняття чи розвиток моторної пам'яті.

Уперше необхідність свідомого опанування орфографії на основі знань із граматики науково обґрунтував Ф. І. Буслаєв (1818–1897) у своїй праці «О преподавании отечественного языка». В процесі свідомого вивчення орфографії, шляхом проведення різноманітних вправ, що супроводжуються поясненням, «учень має дійти до того, щоб позасвідомо, не думаючи, писав правильно» [4, с. 116]. Вивчення орфографії, на думку Ф. І. Буслаєва, має пройти три етапи. Спочатку учні пишуть так, як чують і говорять, далі вивчають правопис на основі граматики, коли навчаються обґрунтовувати своє

написання, і, нарешті, – самостійне письмо школярів. Учений радить навчання орфографії провадити обачливо, переходити до нового матеріалу тільки тоді, коли учні засвоять вивчене. Ф. І. Буслаєв першим розробив доцільну систему вправ, куди входять: списування, диктанти, перекази, твори, переклади тощо. Проте він переоцінював значення механічного письма.

Учений І. І. Срезневський (1812–1880) також був прихильником свідомості у виробленні орфографічних навичок і рекомендував поєднувати орфографічні вправи з розвитком мовлення та творчим письмом учнів. Робота над виробленням навичок, на думку вченого, повинна поєднуватися з розвитком у дітей допитливості, спостережливості, уважності й кмітливості, з вихованням наполегливості в роботі.

К. Д. Ушинський (1824–1871) продовжив, розвинув і підніс на новий щабель методичні ідеї Ф. І. Буслаєва в галузі вивчення орфографії. Він був пристрасним прихильником свідомого навчання письма, що будується на базі знань з граматики. Знання граматики і розвиток мовлення – це та основа, на якій має здійснюватись опанування орфографії. «Для засвоєння правильного письма дітьми, звичайно, потрібна практика, але практика, керована граматиною» [13, с. 237].

К. Д. Ушинський – прихильник різноманітних вправ (списування, диктант, письмо по пам'яті, твори), а також різних видів розбору (змістового, граматичного й орфографічного). Вченим також обґрунтований принцип свідомості й автоматизму в навчанні орфографії. Орфографічні навички будуть міцними тоді, коли наявним буде свідоме застосування правил у процесі проведення системи тренувальних вправ, достатніх для досягнення автоматизму написання. К. Д. Ушинський надавав великого значення розвитку усного мовлення, що необхідно для бездоганного оволодіння писемною мовою. Він відзначав, що граматика потрібна не тільки для засвоєння орфографії, вона сприяє і розвитку логічного мислення учнів. Отже, опанування граматики та орфографії є невіддільним від процесу загального розвитку учнів.

Визначний російський педагог і освітній діяч, організатор вечірніх шкіл для робітників, автор букварів та посібників Д. І. Тихомиров (1844–1915) велику увагу приділяв методиці навчання орфографії. Як послідовний продовжувач ідей К. Д. Ушинського, він вважав, що для оволодіння орфографією необхідні бездоганні знання граматики, тривале проведення тренувальних вправ, які мають бути різноманітними і спиратися на слух, зір, зміст мовлення. Він надавав великого значення різноманітним вправам, серед яких чільне місце посідали різні орфографічні завдання. Вибір вправ у кожному випадку зумовлюється характером орфограми. Проте Д. І. Тихомиров недооцінював значення робіт з розвитку мовлення для успішного оволодіння орфографією.

Представником антиграматичного напрямку в методиці навчання орфографії був В. П. Шереметьєвський (1834–1895). Він вважав, що орфографія – мистецтво графічне, і тому радив покладатися на зорове сприймання, заперечував значення граматики для оволодіння правописом, був противником

заучування правил.

Одночасно В. П. Шереметьєвський відстоював свідоме письмо і самодіяльність учнів у процесі оволодіння ним. Він говорив: «...орфографія слова є біографія слова, що коротко, але переконливо розповідає про походження його» [14, с. 17]. А тому чим глибше учні вникнуть у значення слова, зрозуміють його будову, тим правильніше його напишуть. Для того, щоб навчити школярів писати грамотно, треба, на думку вченого, уважно читати тексти й піддавати їх змістовому, стилістичному й граматичному аналізу, застосовувати різноманітні вправи, крім диктантів, розраховані на слухове сприйняття.

Негативний вплив на методикку вивчення орфографії мали праці німецьких учених В. Лая та Е. Меймана, які вважали, що орфографія засвоюється не на основі теоретичних знань, а шляхом проведення механічних вправ. Поширення ідей В. Лая і Е. Меймана призвели до того, що певний період і в радянській методиці панував антиграматичний напрям, навчання орфографії проводилось у відриві від граматики, без опори на свідоме засвоєння теорії, а тільки шляхом виконання практичних вправ, які спиралися чи то на зір, чи на слух, чи на моторні уявлення.

Укладачі перших радянських програм з мови (1919), спираючись на погляди представників антиграматичного напрямку, відокремили орфографію від граматики, а в «Пояснювальній записці» до програми рекомендували під час вивчення правопису слів користуватися списуванням і спиратися на зорові й моторні уявлення.

Теоретики комплексної системи відводили занадто скромне місце орфографії у програмах з рідної мови і орієнтували тільки на практичне її засвоєння.

Проте в 20-і роки Л. А. Булаховський, О. М. Пешковський та інші вчені обстоювали необхідність вивчати орфографію у нерозривному зв'язку з граматиною, на основі знань з граматики.

За період, що минув відтоді, з'явилася чимала кількість праць, присвячених методиці вивчення орфографії в школі. Великий вклад у розробку цієї проблеми внесли визначні методисти й психологи Д. М. Богоявленський, О. В. Текучов, М. В. Ушаков, С. Х. Чавдаров та ін.

Сучасною методикою розроблено основні принципи навчання орфографії, чітко визначено місце вивчення орфографії у зв'язку з різними розділами шкільного курсу мови, введено в шкільні підручники й методичний обіг поняття орфограми.

Таким чином, граматична теорія навчання орфографії на шляху свого остаточного формування впевнено «пробивала» собі дорогу в лінгвометодичній літературі та шкільній практиці.

Що ж таке орфографія? Орфографія – система правил:

- 1) написання слів та їх значущих частин (морфем);
- 2) написання слів разом, окремо та через дефіс;
- 3) вживання великої та малої літер;

4) переносу слів із рядка в рядок [8, с. 13].

Інше визначення орфографії дає А. П. Грищенко: «Орфографія (гр. *orthographia* – *orthós* – правильний і *grápho* – пишу) – історично сформована, уніфікована система правил, що визначає написання слів згідно з усталеними нормами» [5, с. 88].

Як і кожний інший розділ мовознавства, орфографія оперує певними термінами, найважливішими з яких є орфограма, орфографічне правило, принципи орфографії.

Центральним поняттям правопису є **орфограма** (гр. *orthós* – прямий, правильний і *gramma* – літера) – написання, що відповідає правилам орфографії [8, с. 11].

Отже, орфограми – це, перш за все, букви, до написання яких треба застосовувати певне правило правопису (напр., написання слів з префіксами пре- та при-, роз-, без-, з-, с- та ін.). Це – буквені орфограми. Але існують і небуквені. Зразком їх можуть бути написання слів окремо (до школи, рідний дім), разом чи окремо (глибокозмистовний, суспільно корисний), окремо чи через дефіс (по нашому подвір'ю, по-нашому зробити), написання через дефіс (пліч-о-пліч, зроду-віку). Небуквеною орфограмою є також місце перенесення слова з рядка в рядок, характер скорочення слова.

Поширеною в лінгвістичній літературі є класифікація орфограм на основі принципів орфографії [11, с. 182]. За нею виділяють фонетичні, морфологічні та традиційні написання. Такий поділ цінний для практики викладання тим, що враховує лінгвістичну природу орфограм, їх зв'язок з вимовою і морфемною будовою слів. Але треба зазначити, що автори, які дотримуються названої типології, по-перше, охоплюють тільки буквені орфограми і, по-друге, не враховують семантико-диференціюючих написань.

Сукупність лінгвістичних умов орфограми веде до встановлення орфографічного правила її вживання.

Орфографічне правило – коротка чітка рекомендація для певного написання як зразкового [9, с. 29]. Орфографічне правило служить інструкцією, допомагає правильно вибрати орфограму. Воно являє собою узагальнення, яке стосується всіх виявів відповідного виду орфограми.

Принципи орфографії – закономірності, на основі яких виробляються ті чи ті правила правопису [7, с. 14].

Українська орфографія спирається на такі **принципи написання**: фонетичний, морфологічний, історичний (традиційний) та диференційний (смысловий) [6, с. 3].

За **фонетичним принципом** пишуться слова, написання яких точно передає їх вимову: голова, схил, козацький, товариство.

За **морфологічним** – слова, написання яких розходиться з їхнього вимовою, тому для правильного їх написання потрібно знати їхню будову: розумний, молотба, безшовний, відданий.

За **історичним (традиційним) принципом** пишуться слова, окремі літери яких уживаються згідно з усталеною традицією, і написання їх не можна

пояснити ні вимовою, ні морфологічною будовою слів: батько, щока, їжак, левада, кишенья, сметана.

За **диференційним (смысловим) принципом** вживається велика чи мала літери: Гончар (прізвище) – гончар (ремісник), Антонівка (село) – антонівка (сорт яблук).

На основі теоретичних знань (орфографічних правил) виробляються орфографічні уміння й навички.

Уміння – здатність незалежно виконувати певні дії на основі набутих знань [10, с. 26]. В методичній літературі **орфографічними уміннями** називають орфографічні дії, засновані на чіткому усвідомленні орфограм і правил, а також операції по застосуванню цих правил [10, с. 21].

Орфографічні уміння в міру їх автоматизації переходять у навички. Таким чином, **орфографічна навичка** – дії, складові частини яких у процесі формування автоматизуються [10, с. 26].

Для вироблення міцних орфографічних умінь і навичок велике значення мають **методи й прийоми навчання**, які використовує вчитель.

Метод навчання – це об'єднане в одне ціле діяльність вчителя й учня, спрямована на засвоєння мовних знань та вироблення умінь і навичок, організацію пізнавальної діяльності учнів, формування їхньої національно-мовної особистості [10, с. 81].

Прийом навчання – це елемент методу, засіб його реалізації, окремий пізнавальний акт [10, с. 105]. Добір методів, прийомів і вправ для кожного конкретного випадку при вивченні орфографії має бути винятково дбайливим, враховувати вікові особливості дітей, рівень їх розвитку й те, які психічні якості учнів удосконалюються: пам'ять, увага, сприйняття тощо [12, с. 252].

Загальноприйнятою класифікацією методів є класифікація О. М. Беляєва за способом взаємодії вчителя та учнів на уроці. Вчений виділяє зв'язний виклад учителя, бесіду, спостереження й аналіз мовних явищ, самотійної роботи [2, с. 4].

Зв'язний виклад учителя як метод навчання орфографії використовують для теоретичного обґрунтування тих написань, які своєю складністю вимагають або затрати великих зусиль учнів, або просто непосильні для самотійного усвідомлення. Насамперед слово вчителя потрібне для з'ясування правопису слів, зв'язаних з чергуванням голосних у коренях слів (чергування *о-а, е-и* та ін.), окремих правил правопису іншомовних слів, написань через дефіс тощо. Звичайно, слово вчителя має місце й тоді, коли подаються історичні довідки до правопису слів, що не підлягають правилам, чи до написань, які відбивають складні фонетичні процеси.

Оскільки вивчення орфографії будується на базі граматики (опрацювання якої передуює вивченню орфографії), то цілком природно, що такого типу написання можна вільно з'ясувати шляхом **бесіди**. Це стосується правопису закінчень, суфіксів, префіксів, складних слів тощо.

Спостереження й аналіз мовних явищ, як метод теоретичного вивчення, доцільний тоді, коли виникає потреба користуватися зіставленням і

порівнянням для усвідомлення правопису орфограми. Це стосується вивчення правопису букв, що позначають ненаголошені голосні, написання слів, де відбуваються асимілятивні процеси тощо.

Метод самостійної роботи включає роботу з підручником, словниками, різноманітною лінгвістичною літературою.

Ефективними для вироблення орфографічних умінь і навичок є **прийоми навчання**. **Приєм навчання** – це елемент методу, засіб його реалізації, окремий пізнавальний акт [10, с. 105].

Характерною рисою прийому навчання у порівнянні з методом є, по-перше, здатність включатися у різні методи, по-друге, частковість, через що прийом часто називають деталлю методу.

Методи взаємодіють між собою, але не можуть бути частиною один одного, а прийоми, взаємодіючи, поєднуючись у різних варіантах, можуть входити як складові компоненти у різні методи.

Всі прийоми поділяються на прийоми розумової діяльності й специфічні. Серед найбільш поширених є такі прийоми розумової діяльності [12, с. 14–15]:

аналіз – основоположний прийом пізнання, що полягає у розчленуванні в думці предмета дослідження на складові, а його протилежність – **синтез** – у поєднанні результатів аналізу в єдине ціле. Тому аналіз обов'язково передбачає синтез, який має сенс лише у результаті аналізу;

порівняння – один з найчастіше використовуваних прийомів пізнання, що полягає у зіставленні двох або більшої кількості досліджуваних об'єктів на певній основі з метою виявлення подібності й відмінності між ними;

виділення головного здійснюється у процесі аналізу об'єкта дослідження і полягає у диференціації його ознак на істотні та неістотні, важливі з певного огляду та другорядні;

узагальнення – перехід на вищій ступінь абстракції шляхом виявлення спільних ознак (властивостей, відношень, тенденцій розвитку тощо) предметів досліджуваної сфери;

систематизація – це розташування результатів аналізу об'єкта дослідження у певній послідовності й у зв'язках: у вигляді плану, таблиці, схеми, моделі тощо;

конкретизація полягає у наведенні одиничних фактів, що підтверджують загальні положення, висновки;

експериментування передбачає переконструювання об'єкта пізнання, зміну його зв'язків з іншими об'єктами, що дає змогу виявити певні мовні явища, закономірності, факти;

аналогія – це висновок про об'єкт дослідження на основі його подібності з відомим іншим об'єктом;

постановка і розв'язання проблеми передбачає виявлення суперечності в об'єкті дослідження, формулювання проблеми, пошук способів її розв'язання, реалізацію плану та підведення підсумків.

Ефективним специфічним прийомом формування орфографічних умінь і навичок є **орфографічний розбір**. Він передбачає аналіз і пояснення написання

слів, що сприяє закріпленню знань з орфографії та виробленню міцних правописних навичок. Орфографічний розбір найчастіше має характер граматико-орфографічного, бо тісно пов'язується з аналізом за будовою слова і частинами мови. Проте його не можна сплутувати з граматичним, тому що орфографічний аналіз покликаний з'ясувати правопис орфограм, але, звичайно, на основі знань будови слова, особливостей частин мови. У процесі проведення орфографічного розбору учень самостійно визначає потрібні орфограми, пояснює, які з написань можна перевірити, обґрунтовує написання відповідним правилом.

Орфографічний розбір за способом проведення буває усний і письмовий. Його проводять у такій послідовності:

- а) визначити слово;
- б) в якій частині слова знаходиться орфограма;
- в) яким правилом або як пояснюється орфограма;
- г) підбір аналогічних прикладів, пояснення їх правопису.

З'ясування правопису закінчень безпосередньо пов'язане з розбором слів за частинами мови, з визначенням тих ознак лексико-граматичних категорій, які зумовлюють вибір і написання відповідної форми слова.

Орфографічний розбір може практикуватися як окремий вид вправ, для виконання якого вчитель відводить частину уроку; він може супроводжувати списування, навчальні диктанти тощо.

Вправи – повторюване використання дій з метою засвоєння знань і вироблення мовних і мовленнєвих умінь та навичок [10, с. 32]. Традиційно розрізняють такі основні види орфографічних вправ: списування, вправи з орфографічними словниками, різні види диктантів, запис тексту, вивченого напам'ять, перекази, твори.

Списування посідає важливе місце серед орфографічних вправ. Воно буває двох основних видів: **відтворення тексту без будь-яких змін** (його ще називають копіюванням) і **творче**, тобто ускладнене різними завданнями, виконання яких вимагає застосування правил. Списування може бути **текстуальним** (суцільним, дослівним) і вибіркоким, коли за завданням вчителя учні виписують тільки окремі слова чи словосполучення з певними орфограмами. Практикується також **списування-переклад**.

Завдання, що ними ускладнюється творче списування, можуть бути різноманітні: підкреслити окремі букви, склади, морфеми з орфограмою; встановити пропущені букви чи склади; виписати з тексту слова, написання яких підлягає певному правилу тощо. Вибіркове списування може супроводжуватися класифікаційною роботою (наприклад, розташування слова з різними орфограмами в окремі колонки). Списування супроводжується поясненням написання кожної орфограми, зверненням до орфографічних правил. У процесі списування реалізується зв'язок орфографії з граматиною і розвитком мовлення, що своєю чергою сприяє кращому засвоєнню правопису.

Списування завжди має бути свідомим, а не механічним. Учень записує текст тільки тоді, коли він його прочитав і з'ясував, як і чому саме так треба

писати те чи те слово.

Списування – цінний і надійний метод навчання орфографії в 1–3 класах, проте він використовується і в 4–8 класах для розвитку зорової та моторної пам'яті, при виробленні вмінь і навичок грамотного письма. Крім того, списування розвиває увагу та спостережливість учнів.

Робота з орфографічним словником відіграє велику роль у підвищенні грамотності, бо допомагає дітям запам'ятовувати важкі у правописному відношенні слова, урізноманітнює методи практичного вивчення правопису, сприяє свідомому ставленню учнів до оволодіння орфографією.

Орфографічний словник має бути обов'язково у кожного учня, використання його повинно стати систематичним. Бажання і потреба користуватися орфографічним словником перебуває у прямій залежності від зацікавленості учнів вивченням мови і орфографії зокрема.

Словник передусім є довідником, який використовують у класі та вдома в усіх випадках, коли в учнів виникають труднощі щодо написання того чи того слова. Проте орфографічний словник слід використовувати і як посібник для вправ. За словником учні можуть виконувати різноманітні тренувальні вправи, наприклад, із зазначених сторінок виписати слова з тими чи іншими орфограмами та з'ясувати їх правопис.

У шкільній практиці можливі й настінні орфографічні словники, як іноді називають таблиці з переліком слів або словосполучень, правопис яких необхідно запам'ятати. Настінні орфографічні словники сприяють попередженню помилок і успішній роботі над їх усуненням.

У системі тренувальних вправ з орфографії значне місце посідають **диктанти**. Це одна з найефективніших форм роботи, що сприяє виробленню міцних орфографічних навичок. Звичайно диктант використовують для формування пунктуаційних навичок, а також і для закріплення знань з фонетики, лексики, граматики. Цінність диктанту полягає в тому, що у процесі його написання учні призвичаюються до активної та організованої колективної праці, адже за один і той самий час треба виконати однакове завдання. Диктант привчає учнів писати з максимальним зосередженням уваги, розвиває пам'ять, зір, слух, виробляє вміння свідомо користуватися орфографічними правилами.

У методиці й практиці навчання існує багато різних видів диктантів, кількість яких поступово збільшується. Різні методисти користуються неоднаковою класифікацією диктантів. Найзручніше класифікувати диктанти, враховуючи такі три критерії: **мета проведення, характер запису диктованого тексту, час пояснення орфограм у тексті**.

За метою проведення диктанти поділяються на контрольні та навчальні.

За характером запису тексту диктанти поділяють на дослівні (текстуальні), в яких текст (зв'язний, окремі речення, слова) записують без будь-яких змін, та диктанти зі зміною тексту.

Дослівними, або текстуальними можуть бути попереджувальні та пояснювальні диктанти. До диктантів із зміною тексту належать вибіркового, вільного і творчого.

За часом пояснення орфограм виділяють попереджувальні, коментовані і пояснювальні диктанти. Пояснення правопису орфограм можуть бути до початку запису (попереджувальний диктант), у процесі запису (коментований) і після запису (пояснювальний). Хоча в усіх випадках після запису тексту вчителі також проводять перевірку, з'ясування порушених правил, обговорення неправильно написаних орфограм.

Особливість попереджувального диктанту в тому, що до запису тексту учні повторюють орфографічні правила, а потім аналізують усі складні орфограми і з'ясовують їх правопис. Після цього текст записують і перевіряють.

Попереджувальний диктант може бути зоровим і слуховим. У першому випадку аналізують текст, узятий із «Хрестоматії з української літератури» або поданий на дошці, плакаті чи спроектований на екран. Після з'ясування правопису орфограм учитель закриває текст, учні записують його під диктування, а потім звіряють із знову відкритим текстом. Під час проведення слухового попереджувального диктанту після повторення потрібних орфографічних правил учитель читає текст і колективно обговорюється правопис орфограм, які закріплюються. Потім текст записують і перевіряють.

Коментований диктант передбачає пояснення правопису складних орфограм у процесі запису тексту. Проводити його слід так: учні класу під диктування записують текст. І в цей час один із учнів за завданням учителя вголос називає слова із складною для написання орфограмою і з'ясовує, як потрібно писати те чи те слово і на основі якого правила. Цей диктант проводять тоді, коли тільки-но розпочато процес закріплення вивчених орфограм або коли трапляються особливо складні випадки правопису слів. Користуватися коментованим диктантом треба зрідка. На проведення його слід відводити 7–15 хвилин.

Пояснювальний диктант відрізняється від попереджувального тим, що пояснення правопису орфограм здійснюється після запису тексту. Пояснювальний диктант найчастіше проводиться двома способами.

Перший спосіб. Після визначення мети і завдань роботи учні записують текст під диктування вчителя. А потім записаний текст перевіряється. Учні читають речення за реченням, з'ясовують правопис орфограм, спираючись на відповідні орфографічні правила. Бажано, щоб у цьому випадку учні мали можливість звірити написане ними з текстом, що спроектований на екран чи заздалегідь записаний на дошці і відкритий на час перевірки.

Другий спосіб. Учитель диктує, один з учнів пише на дошці, а інші – в зошитах. Після запису кожного речення учні виправляють допущені помилки, обговорюють правопис відповідних орфограм і повторюють правила.

Вибірковий диктант передбачає виписування з диктованого тексту тільки окремих слів, словосполучень або речень відповідно до мети й завдання уроку. Вибірковий диктант може бути різної складності, а саме: з диктанту виписують окремі слова й з'ясовують їх правопис; слова не тільки виписують, а й відносять до певної правописної групи, вміщують у відповідну колонку (наприклад, виписують слова з апострофом у три стовпчики: апостроф після

губних, після *p* і після префікса); вибрані з тексту слова ставлять у певній формі.

Вибірковий диктант – досить цінний вид вправ, тому що, по-перше, вимагає свідомого, вдумливого ставлення до роботи і фактично виключає механічний запис, адже в тексті необхідно розпізнати й відібрати тільки слова, які пишуться за певним правилом; по-друге, за порівняно короткий час учні записують велику кількість слів, отже, опрацьовують правопис орфограм на широкій лексичній базі.

Вибіркові диктанти можуть бути попереджувальні, пояснювальні й творчі.

Особливість вільного диктанту в тому, що учням надається право записувати текст не дослівно, а з деякими змінами в доборі слів і побудові речень, зберігаючи при цьому основний зміст. Текст для такого диктанту беруть суцільний, причому такий, щоб легко поділявся на частини з двох-трьох об'єднаних змістом речень. Спочатку вчитель читає весь текст, а потім диктує по два-три речення без повторення, а учні пишуть у вільному викладі. Після запису всього тексту учням дається можливість самостійно перевірити написане.

Вільний диктант – це також робота з розвитку мовлення, бо сприяє збагаченню лексики учня, виробляє самостійність у передачі думок, становлячи перехідну ланку від диктанту до переказу. Для зміцнення орфографічних навичок вільний диктант має менше значення порівно з іншими навчальними диктантами, бо вільний запис тексту створює для учнів можливість уникати важливих в орфографічному відношенні слів, замінювати їх іншими.

Щоб підпорядкувати вільний диктант виконанню орфографічних завдань, учитель може поставити вимогу обов'язково вживати слова, що пишуться за певним правилом.

Творчий диктант існує у вигляді кількох тренувальних вправ творчого характеру, що виконують у процесі запису тексту, речень, слів. Відповідно до того, яке завдання ставиться перед учнями, творчий диктант має кілька різновидів.

Перший різновид – розширення речень за рахунок введення означень, обставин тощо. Наприклад, у спеціально дібраному тексті вчитель випускає означення і без них диктує текст. Текст він читає у сповільненому темпі, щоб учні встигли знайти місце пропуску означень, підібрати і записати їх. Часом подають слова для вставок. У процесі перевірки з'ясовується не тільки правопис вставлених слів, а й влучність їх добору. Отже, це вид вправ, де поєднується орфографічна робота з розвитком мовлення. Цей різновид творчого диктанту використовують також і під час роботи над синонімами, антонімами тощо.

Другий різновид творчого диктанту – орфографічно-граматична робота, яка полягає в заміні одних граматичних форм слів іншими. Наприклад, текст має форми минулого часу дієслів, а учні записують їх у теперішньому чи майбутньому часі, змінюють форми особи дієслів, числа іменників тощо.

Третій різновид – заміна словосполучень чи речень окремими словами.

Вчитель диктує тлумачення слів або визначення понять, а учні записують відповідні слова.

Диктант-переклад у більшості випадків передбачає читання тексту російською мовою, а запис – українською. До написання такого диктанту учні повинні старанно готуватися. На початковому етапі над диктантом-перекладом проводиться колективна робота. Російський текст аналізується, усно перекладається, потім учитель диктує текст, коли учні навчаться вільно перекладати з російської мови, вчитель диктуватиме текст із таким розрахунком, щоб дати час для обдумування перекладу й запису українською мовою.

Словниковий диктант характеризується тим, що складається тільки з окремих слів або словосполучень, правопис яких підлягає певному правилу. Значення словникового диктанту полягає насамперед у тому, що за незначний проміжок часу учні на великому лексичному матеріалі закріплюють те чи те орфографічне правило. Проте словниковим диктантом не можна закріплювати диференціюючі написання. Словниковий диктант може бути попереджувальним і пояснювальним, мати творчий характер, якщо рекомендувати учням видозмінювати форму слова. Цілком можливий і словниковий диктант-переклад.

У методичній літературі виділяють ще й диктант із додатковим завданням [4, с. 62]. Це такий вид вправ, який передбачає після запису продиктованого тексту виконання визначеного вчителем письмового граматики-орфографічного завдання. Одне з можливих завдань таке: виписування в колонку слів, що підлягають певним орфографічним правилам.

Диктант «Перевіряю себе» розрахований на свідоме письмо учнів, на вироблення в них навички суворо контролювати себе. Особливість проведення цього виду диктанту така: якщо в процесі запису тексту в учнів виникають сумніви щодо правопису окремих орфограм, то сумнівні місця вони підкреслюють, а потім звертаються до вчителя із запитанням, як слід написати те чи те слово. Методика проведення диктанту «Перевіряю себе» може бути двоякою: а) після кожного записаного речення учні ставлять запитання і виправляють помилки; б) після закінчення всього диктанту вчитель (чи один із учнів) відповідає на поставлені запитання, а всі учні виправляють помилки.

Значення цього контрольного-навчального диктанту полягає в тому, що він активізує роботу учнів під час написання, розвиває почуття самоконтролю, привчає бути уважними до використання набутих знань, спонукає до осмислення кожної орфограми.

Мета контрольного диктанту – перевірити знання і навички учнів, виявити прогалини в опрацюванні певного матеріалу. Контрольний диктант сприяє також міцнішому засвоєнню правил і закріпленню навичок. Виконання контрольного диктанту починається з визначення мети й завдання роботи, чіткої організації праці учнів. За вказівкою вчителя вони роблять у зошиті потрібні записи: дату виконання і назву роботи. Учитель нагадує, як він буде диктувати текст, як його треба писати, дає стислу оцінку змісту тексту.

Велике значення має кваліфікований добір тексту: він повинен бути доступним і відповідати виучуваному матеріалу. Текст для контрольного диктанту повинен бути зв'язний. Проте інколи зв'язним текстом не можна охопити всього вивченого матеріалу. В таких випадках слід брати диктант, що складається з окремих частин зв'язного тексту, а то й окремих речень, які об'єднанні єдиною тематикою (речення про рідну природу, про честь, справедливість, людську гідність). Диктант повинен виключати орфограми, що їх учні ще не вивчали. Добираючи текст, треба враховувати міру складності синтаксичних конструкцій відповідно до років навчання. Обсяг тексту має бути таким, щоб учні могли опрацювати його за відведений нормою час (наприклад, у 5 класі – за 25–30 хвилин).

Важливе значення має також насиченість тексту вивченими орфограмами. Слід добирати такі тексти, в яких кожний вид орфограми й пунктограми, що перевіряється контрольним диктантом, був би представлений 2–3 випадками. Це стосується і орфограм, і пунктограм, вивчених за час, що минув від проведення попереднього контрольного диктанту. При цьому слід враховувати й основні, вивчені раніше орфограми та пунктограми.

Запис вивченого напам'ять тексту – також вельми корисний вид вправ для зміцнення орфографічних навичок. Для того, щоб вправа відіграла належну роль, до неї слід ретельно й заздалегідь готуватись. Учитель добирає текст на уроці, виразно читає його і разом з дітьми проводить граматико-орфографічний аналіз. Учні цей текст вивчають удома й готуються до запису по пам'яті на уроці.

Таким чином, **орфографічна грамотність** – одна з основних вимог, яка ставиться до писемного мовлення. Тому вся система навчальних вправ, які пропонуються для виконання в класі та вдома, має бути спрямована на формування умінь орфографічно правильно виражати на письмі власні думки та передавати чужі.

Список використаних джерел

1. Бардаш М. В. Навчання орфографії у восьмирічній школі: посібник для вчителів укр. мови 5–8-х класів та студентів філол. фак. педін-тів. – К.: Радянська школа, 1966. – 134 с.
2. Беляєв О. М. Про вивчення фонетики в школі // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 7–8. – С. 2–4.
3. Беляєв О. М., Бондаренко Н. В., Ярмолюк А. В. Українська мова 5–11 кл. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання. – К.: Шкільний світ, 2001. – 77 с.
4. Буслаєв Ф. И. О преподавании отечественного языка. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 312 с.
5. Глазова О. П. Українська орфографія: навчальний посібник: Правила, тренувальні вправи, контрольні завдання, диктанти – Харків: Веста: Ранок, 2004. – 284 с.
6. Дорошенко С. І. та ін. Методика викладання української мови: навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1992. – 380 с.
7. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
8. Практичний курс української мови: навчальний посібник для студентів педінститутів / Г. О. Козачук, Н. Г. Шкурятяна; ред. В. В. Вороніна; М-во освіти України – 2-ге вид.,

- стереотип. – К.: Вища школа, 1994. – 367 с.
9. Разумовская М. М. Методика обучения орфографии в школе. Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1992. – 192 с.
 10. Словник-довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.
 11. Сучасна українська літературна мова: підручник для студентів філолог. спец. вузів / А. П. Грищенко, В. П. Мацько, М. Я. Плющ; ред. А. П. Грищенко. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
 12. Текучов А. В. Методика русского языка в средней школе. – М.: Просвещение, 1980. – 414 с.
 13. Ушинский К. Д. Собрание сочинений: В 11 т. / Ред. А. М. Еголин. – М.; Л.: Акад. пед. наук РСФСР, 1949. – Т. 7. – 358 с.
 14. Шереметевский В. П. Сочинения. – М.: Товарищество типографии А. И. Мамонтова, 1897. – 329 с.

О. Ю. Медведєва

ЛЕКСЕМИ НА ОЗНАЧЕННЯ АСТРАЛЬНОГО КУЛЬТУ В ХУДОЖНІЙ МОВОТВОРЧОСТІ МИТЦІВ ПРИДУНАВ'Я

У національній філологічній науці, як відомо, проблема ідіостильових засад художньої мовотворчості пов'язана з концепцією О. Потебні про найближче (об'єктивне, етимологічне, народне) та найдалше (суб'єктивне, особистісне) значення художнього слова [9]. Тут слід вести мову про суб'єктивно-об'єктивну природу мистецтва словесної творчості. (Методологічну основу подібних досліджень становить антропо- та етноцентрична концепція лексичного значення, що належить видатній польській лінгвістці ХХ ст. А. Вежбицькій, яка розвиває ідеї М. Боас, В. фон Гумбольдта, О. Єсперсена, Е. Сепіра, Б. Уорфа та ін.). Художня мовотворчість митців Придунав'я в цьому сенсі становить собою цікавий матеріал, оскільки на ідіостилі кожного з них відобразились специфічні полікультурні особливості цього регіону, що значною мірою й визначили специфіку їх мовотворчості, тобто, «найдалше (суб'єктивне, особистісне)», за О. Потебнею, значення художнього слова. Просторова картина світу в текстах поетів Придунав'я має високий ступінь суб'єктивізації. Вона зазвичай вибудовується шляхом змалювання картин придунайських пейзажів, сприйнятих і відтворених аргіогі:

Осокори вдалині

Часто бачаться мені

Над лиманом в придунайській стороні... [2, с. 19].

Концептуальний аналіз характерних ідіостильових ознак художньої мовотворчості поетів Придунав'я ще не ставав об'єктом спеціальних лінгвостилістичних досліджень, що й зумовлює актуальність порушеної у статті проблеми. Цей аспект лише пунктирно окреслений у деяких літературознавчих розвідках Г. Райбедюк та О. Томчука, у фольклористичних публікаціях В. Телеуці. Ставимо собі за мету виявити і з'ясувати значення семантичного спектру лексем астрального культу (*зоря, місяць, сонце*) у